

III. RENE DESCARTES

Titus Raveica

Rene Descartes, filosof și savant francez, unul dintre întemeitorii filosofiei și științei moderne, mai păstrează încă urmele omului multilateral din epoca Renașterii: fizician, matematician, psiholog, inginer, fiziolog, jurist și medic, el a lăsat o moștenire bogată în toate aceste domenii. Opera sa de savant și metafizician, deși de la publicarea ei s-au scurs mai mult de trei veacuri, conține încă idei pline de forță și culoare și este studiată și astăzi cu mare interes și profit, căci Descartes i-a obligat să judece până și pe adversarii săi; nu să judece ca el, ci pur și simplu să judece... Opera lui Descartes cuprinde următoarele cărți: *Traité sur la lumière*, *Regulae ad directionem ingenii*, *Discours de la methode*, *Meditationes de prima Philosophie*, *Principia philosophiae*, *Les passions de l'âme*, *Geometria*, *Meteorii*, *Dioptrica* ș.a.

Meditațiile filosofice constituie cea mai importantă lucrare de filosofie a lui Descartes și gravitează în jurul a două probleme cardinale: a) demonstrarea existenței lui Dumnezeu și b) natura sufletului omenesc. Restul lucrării este consacrat unor probleme importante privind cunoașterea, criteriile cunoașterii certe și autentice, lumea materială, esența materiei, mișcarea, natura omului, izvoarele adevărului și erorilor, libertate, necesitate etc.

În *Discurs asupra metodei* și în *Reguli utile și clare pentru îndrumarea minții*, Descartes ne prezintă pe larg rezultatul cercetărilor și meditațiilor sale precizând că scopul studiilor trebuie să fie îndrumarea ingeniului (minții) pentru a formula judecăți temeinice și adevărate despre lucruri, dar pentru a cerceta adevărul, mintea trebuie îndrumată utilizând o metodă riguroasă și eficientă și această metodă nu poate fi decât de esență matematică. Deși rațiunea (bunul-simț, lumina naturală) sunt caracteristice tuturor oamenilor, nu toți ajung la aceleași rezultate, întrucât nu toți utilizează o metodă riguroasă de cercetare. În viziunea lui Descartes „Științele toate nu sunt nimic altceva decât înțelepciunea umană, care rămâne una și aceeași întotdeauna, oricât de diferite ar fi lucrurile pe care le cercetează, și care nu împrumută de la ele mai multă diversitate decât împrumută lumina Soarelui de la lucrurile pe care le luminează”¹.

Reforma din temelii a științei și filosofiei i s-a impus lui Descartes ca o necesitate stringentă, imperioasă și el a plecat de la convingerea că acest progres în știință și filosofie va putea fi asigurat în viitor dacă pe lângă și la baza acelor procedee metodologice impuse de specificul fiecărei științe, va exista o metodă comună, o metodă

unică care să conțină principiile fundamentale și cele mai riguroase ale cercetării. Aceste principii unificatoare din punct de vedere metodologic pe planul științei universale constau în aplicarea unei metode de tip matematic. O matematică universală reprezintă condiția fundamentală a adevărului și progreselor științelor. Instaurarea unei matematici universale (*Mathesis universalis*) este marele vis al lui Descartes și nu întâmplător filosoful nostru a încercat să *extrapoleze metoda geometrică asupra întregii cunoașteri umane*, a încercat să facă din filosofie și știință un fel de *matematică generalizată*. Ca raționalist, Descartes vrea o știință și o filosofie sigure și pentru aceasta e convins că numai o metodă de tip matematic poate duce la rezultatele scontate. Esența raționalismului cartezian constă în: a) *încrederea nețărmurită în valoarea procedeelelor și metodei de tip matematic* și b) *totală neîncrederea în valoarea informațiilor senzoriale*. De reținut însă că acest raționalism *nu exclude apelul la experiență*, dimpotrivă, experiența *decide* în ultimă instanță asupra valorii de adevăr sau fals a unei ipoteze sau aserțiuni.

a) **METAFIZICA LUI DESCARTES**

Descartes a preconizat utilizarea metodei matematice convins că numai pe această bază poate fi aflat adevărul și poate fi stabilită *unitatea între toate domeniile cunoașterii*. Așadar, toate domeniile cunoașterii pot fi *legate* între ele pornind de la câteva *propoziții fundamentale* și apoi derivându-se unele din altele ca în geometrie. Din această convingere a fost inspirată ideea lui că *întreaga cunoaștere poate fi comparată cu un arbore ale cărui rădăcini sunt metafizica, trunchiul – fizica, iar ramurile principale ar fi formate din mecanică, medicină și morală*. În principal, spune Descartes, există două modalități de cunoaștere: *prima*, cea principală, *intuiția*, grație căreia ne putem ridica până la noțiunile acestea *simple*, de la care trebuie să purcedem în investigațiile raționale; *a doua* cale este *deducția* (enumerația), prin care putem merge *din intuiție în intuiție către surprinderea acelor cunoștințe* pe care nu le-am fi putut dobândi nemișlocit, *direct*.

Metoda carteziană cuprinde mai multe reguli, dar în *Descurs asupra metodei* le reduce doar la patru, convins fiind că numărul prea mare al acestora ar împiedica aplicarea lor. Regulile de bază ale acestei metode în care Descartes și-a pus o speranță atât de mare erau: a) *a nu accepta niciodată un lucru ca adevărat, dacă nu l-am cunoscut în mod evident că este; de a evita cu grijă graba și prejudecata, și de a nu cuprinde în judecățile mele nimic mai mult decât ceea ce s-ar înfățișa minții mele atât de clar și de distinct, încât să nu am nici un prilej de a mă mai îndoi (Regula evidenței raționale)*; b) *de a împărți fiecare dintre dificultățile pe care le analizez în atâtea părți în câte s-ar putea și de câte ar fi nevoie, pentru a le rezolva mai bine (Regula analizei)*; c) *de a-mi*

conduce în ordine gândurile, începând cu obiectele cele mai simple și mai ușor de cunoscut, pentru a mă ridica puțin câte puțin, ca pe niște trepte, până la cunoașterea celor mai complexe și, presupunând că există ordine chiar între cele care nu se succed în mod natural unele după altele (Regula sintezei); d) de a face pretutindeni enumerări atât de generale și revizuirii atât de complete încât să fim siguri că nu am omis nimic (Regula inducției prin enumerare)²

Iată, în principal, regulile de bază pe care Descartes le va invoca și folosi în fundamentarea sistemului său filosofic, în formularea tezelor fundamentale ale acestui sistem. Ca și în matematică, metoda carteziană urmărește stabilirea unor adevăruri evidente, a unor *premise ferme* cu ajutorul cărora să se poată stabili, pe calea unei deducții riguroase, toate elementele sistemului. S-au adus numeroase critici acestor reguli, și chiar Descartes recunoaște *caracterul lor prea general*, iar adversarii lui l-au acuzat că *a folosit o macara ca să ridice o pietricică*, la care Descartes replică în felul următor: *metoda nu poate fi înțeleasă decât în aplicațiile ei practice, concrete și nu sub forma unor reguli care, aplicate mecanic, să ducă la adevăr. Aplicarea practică a acestei metode și a regulilor ei*, Descartes promitea să o facă în domeniile *matematicii și fizicii*.

Care va fi deci *premisea fundamentală, intuiția de bază* cu ajutorul căreia Descartes va porni la elaborarea sistemului său filosofic? Premisa inițială, punctul de plecare a filosofiei carteziene îl constituie *afirmarea existenței gândirii ca substanță propriu-zisă, afirmarea existenței gândirii ca realitate substanțială de sine stătătoare*, transformarea gândirii într-un *absolut*, care poate ființa prin sine, independent de cel de al doilea mare termen al realității – materia (res extensa). Descartes n-a ajuns direct, nemijlocit la această premisă a sistemului său, ci indirect, și anume, apelând la *procedeeul îndoielii*, adică punând sub semnul îndoielii toate cunoștințele pe care le-am dobândit cândva. Ne-am putea imagina – scrie Descartes – că întreg universul material, cerul, pământul, apele, tot ceea ce se află în afara noastră nu ar fi altceva decât simple iluzii ale simțurilor; să ne imaginăm chiar propriul nostru trup și propriile noastre simțuri *drept iluzorii*. Dar în acest caz, un singur lucru nu poate fi pus la îndoială: *propria noastră gândire*; Descartes ne asigură că *orice act de îndoială constituie manifestarea unui act de gândire*; oricât de numeroase ar fi erorile în care se angajează gândirea noastră, *realitatea ei se impune ca un fapt indubitabil: Dubito cogito, cogito ergo sum* (mă îndoiesc deci cuget, cuget deci exist). Așadar, pentru a stabili prima certitudine, prima axiomă a sistemului său, certitudinea existenței eu-lui ca substanță gânditoare, Descartes a pornit de la utilizarea îndoielii (provizorii sau hiperbolice, cum îi zice el). Atitudinea lui Descartes era, în acel moment, atitudinea unui *sceptic*, dar nu trebuie confundat scepticismul său cu scepticismul profesat în Antichitate de către un Pyrrho sau Sextus

Empiricus, căci Descartes nu s-a îndoit pentru a zdruncina încrederea în cunoaștere și adevăr, ci s-a îndoit pentru a *recolta din această îndoială o certitudine*, și anume, certitudinea existenței eu-lui pe care își va înălța ulterior întregul său sistem filosofic. Prin recunoașterea eu-lui ca substanță gânditoare, Descartes a atribuit gândirii *demnitatea unui principiu suveran în materie de cunoaștere și adevăr*, reabilitând gândirea și transformând-o într-o *instanță supremă*, în fața căreia trebuie să se înfățișeze orice teorie, orice ipoteză cu pretenția la adevăr. După Descartes, *norma în materie de cunoaștere și adevăr* trebuie să izvorască numai din *substanța gândirii*. Ca dualist însă, Descartes a creat filosofiei moderne cel mai teribil *impas*, întrucât considerând că *res extensa* (materia) și *res cogitans* (gândirea, conștiința) sunt două *lumi complet separate și eterogene*, n-a putut explica ceea ce în limbajul epocii s-a numit problema *comunicației dintre substanțe* – problemă disputată în același spirit vreme de două veacuri, căci atât Spinoza, Leibniz, Lecke, Berkeley și D. Hume vor relua această problemă cu și mai mare acuitate.

Cel de al doilea mare principiu al filosofiei carteziene se referă la existența *lunii exterioare*, dacă ea există sau nu, iar răspunsul lui Descartes este acesta: *lumea exterioară există prin întindere* și capătă caracter de substanță prin întindere. Cum a ajuns Descartes la demonstrarea existenței lumii exterioare? *Răspunsul*: Descartes a ajuns la demonstrarea existenței lumii exterioare (*res extensa*) *nu direct, nemijlocit*, ci făcând un *ocol*, adică recurgând la așa-zisul *argument ontologic*, potrivit căruia, *efectului* (ideii de Dumnezeu prezentă în conștiința mea) *trebuie să-i corespundă în realitate o entitate perfectă* și, prin urmare, *numai Dumnezeu, care este identic cu perfecțiunea ontologică poate fi cauza prezenței în mintea noastră a acestei idei și nu mai multe cauze finite și particulare, căci din însumarea lor* – spune Descartes – *nu poate rezulta infinitul și perfecțiunea*. Eul nostru este *finit* și, prin urmare, *imperfect* dovadă că el este *asaltat de îndoieli*, ceea ce nu s-ar întâmpla dacă ar fi perfect. De fapt, Descartes nu e original prin invocarea acestui argument ontologic (care a fost utilizat încă de către Anselm) dar filosoful francez a recurs la el mai degrabă pentru a se pune la adăpost de persecuțiile bisericii.

b) FIZICA LUI RENE DESCARTES

Lumea materială (*res extensa*) este considerată de Descartes tot o substanță, iar prin substanță Descartes înțelege (ca și Spinoza și Leibniz) *tot ceea ce există în așa fel încât nu are nevoie de conceptul altui lucru pentru a exista*. Asemeni lui Spinoza, Descartes consideră că substanța materială există *per se* (prin sine), ceea ce înseamnă recunoașterea caracterului *autonom al substanței materiale*.

Cea mai importantă teză a fizicii carteziene sună astfel: *obiectele lumii exterioare nu sunt asemănătoare sau identice cu senzațiile și percepțiile ce le trezesc în noi obiectele respective*; dacă medievalii, de pildă, considerau că focul, a cărui căldură o simțim, lumina, culoarea, sunetele, mirosurile, gusturile *există în substanțele înseși*. Descartes ne sugerează să admitem că în foc există *particule de materie care se mișcă în mod diferit, cu viteze diferite, și vom dobândi astfel explicația corectă și exactă a focului*. Același lucru este valabil și în ceea ce privește însușirile de solid și lichid. Întreaga fizică a filosofului francez e îndreptată, în fond, împotriva vechii cosmologii medievale, însă, în această luptă Descartes a comis, la rândul lui, o serie de greșeli și exagerări, iar cea mai importantă este aceea că *reduce materialitatea și corporalitatea la o singură însușire – la întindere*, adică la proprietatea corpurilor de a se delimita sau de a ocupa un anumit volum în spațiu; pentru el, *esența materiei nu este greutatea, soliditatea sau densitatea*, ci numai *întinderea, reducând astfel corpul la proprietățile lui mecanice, geometrice, iar întinderea reducându-o la spațiul tridimensional*. Prima și cea mai importantă concluzie care a rezultat pentru Descartes din identificarea materiei cu întinderea a fost *negarea vidului*; *dacă materia este același lucru cu întinderea, atunci este limpede că vidul este imposibil, deoarece nu ne putem imagina un singur loc în univers în care să nu existe spațiu cu atributele sale de întindere (lungime, lățime, adâncime)*. După Descartes, lumea materială este *nelimitată în spațiu* pentru că întinderea nu poate avea margini. Întinderea se manifestă, la rândul ei, printr-o serie de proprietăți ca: *divizibilitatea, figurabilitatea* (posibilitatea de a căpăta o figură) și *mișcarea* (cea mai importantă proprietate). *Mișcarea constituie fundamentul existenței corpurilor și toate transformările care se produc în lumea materială au loc conform legilor mișcării*. Legile mișcării sunt *legile supreme ale naturii*. După Descartes, legile mișcării sunt următoarele: (1) *Legea constanței cantității de mișcare din univers*, (2) *Atunci când două corpuri se ciocnesc, cantitatea de mișcare dobândită prin ciocnire de unul dintre corpuri este absolut egală cu cantitatea de mișcare pierdută de corpul care l-a lovit*. (3) *Un corp în mișcare lăsat în voia lui, tinde să-și continue mișcarea în linie dreaptă, asemeni unei pietre pornită dintr-o praștie*.

Analizând formele de mișcare din univers, Descartes ne spune că *mișcarea rectilinie* e forma *cea mai simplă* de mișcare, dar această formă de mișcare se produce numai atunci când *nu există interacțiuni* între corpuri; însă cum *interacțiunea* are un caracter *foarte răspândit*, nu mișcarea rectilinie, ci *mișcarea circulară*, sub *formă de vârtejuri*, constituie forma *cea mai răspândită de mișcare* din univers. Toate fenomenele din natură au la bază această formă de mișcare circulară: la început – ne spune Descartes – a existat un *haos în care particulele materiale* (concesie făcută atomismului) *datorită intervenției divine, care s-a manifestat sub forma unui șoc, pe care Dumnezeu l-a dat*

universului, punând totul în mișcare. Ulterior, această mișcare inițială va căpăta un caracter ordonat, în sensul că fiecare particulă materială își va desfășura mișcarea într-o direcție care se inserează în mișcarea de ansamblu a universului, formându-se astfel o serie de *vârtejuri care se înlănțuie, se suprapun, organizându-se între ele.* Vârtejuri în care particulele elementare se distribuie concentric, în conformitate cu *forma, dimensiunile și mobilitatea lor.* Particulele cele mai mari și care se mișcă cel mai repede (particulele de foc) se strâng în *centrul vârtejului inițial,* iar celelalte împrejur, într-o ordine descrescândă a mărimii; din particulele de foc care se mișcă cel mai repede se formează, *prin aglomerarea lor.* Soarele și celelalte corpuri incandescente, acestea formând *vârtejuri centrale;* în jurul Soarelui, formând un alt vârtej, *se învârte cerul (materia cerească);* în mișcarea ei proprie, acesta antrenează un al *treilea element – Pământul.* Acesta, la origine, provine din elementul inițial incandescent, dovadă că și acum păstrează în străfundurile sale *sâmbure de foc.* Întregul univers – după Descartes – în devenirea și dezvoltarea lui este produsul unor astfel de mișcări mecanice ce se derulează sub formă de vârtejuri. E meritul lui Descartes că a explicat *naturalist,* fără apel la forțe extramundane, o serie de fenomene ca *fluxul și refluxul, cometele, mișcarea diurnă a Pământului, cutremurele* etc., deși el n-a putut explica științific forma *eliptică a orbitelor planetelor, nici schimbările survenite în viteza mișcării lor în jurul Soarelui și nici raportul descoperit de Kepler dintre pătratul perioadei de revoluție a planetelor și cubul distanței lor medii față de Soare.*

Dacă *fizica aristotelică* pleca de la un *model biologic,* de la modul cum acționează *ființele vii,* ceea ce a avut ca rezultat *extinderea principiului finalismului asupra întregii naturi,* fizica lui Rene Descartes a plecat de la un *model mecanic* și întreaga cauzalitate din natură a fost interpretată drept o *cauzalitate mecanică.* Întregul univers e considerat drept o *uriașă mașină* ce funcționează impecabil și, în felul acesta era respinsă teza aristotelică despre „motorul divin” și ideile finaliste și antropomorfiste atât de caracteristice Evului Mediu. De reținut: Descartes n-a respins finalismul pentru că e o viziunea neștiințifică, ci pentru faptul că e un fenomen *prea complex* pentru înțelegerea omenească; *prudent și fricos,* el argumentează astfel: „Dumnezeu este o ființă infinită și omul nu. A urmări să pătrunzi aceste taine este o îngâmfare. Trebuie să ne mulțumim cu explicațiile fenomenelor accesibile minții noastre și, din acest punct de vedere nu mai putem vorbi de finalitate. Nu se poate spune că universul a fost creat spre mulțumirea omului, ci trebuie să ne resemnăm a-l explica din punct de vedere mecanic”³.

Descartes a acordat un rol fundamental acestui principiu mecanicist și va încerca să-l extrapoleze chiar la nivelul fenomenelor *biologice, fiziologice și chiar psihice.* Procedând astfel, Descartes va submina din temelii poziția sa inițială dualistă, potrivit

căreia cei doi termeni ai realității (*res extensa* și *res cogitans*), *trupul* și *sufletul omului*, nu *comunică*, ci se dezvoltă paralel fără a se influența. Individul uman ne apare – potrivit acestei poziții dualiste – ca o *ființă duală* formată din două aspecte cu totul diferite și eterogene: *aspectul spiritual*, întruchipat în fenomenele conștiinței omenești – domeniu al *inițiativelor spontane* și a *liberului arbitru* și *aspectul material* – domeniul în care fenomenele sunt subordonate aceluiași *legi mecanice care guvernează pretutindeni*. Funcționarea organismului uman va fi asemuită de Descartes cu funcționarea unei *mașini* și această mașină îl va interesa la un moment dat mai mult chiar decât problemele de geometrie și matematică sau fizică. Preocuparea lui centrală va fi acum să *transforme fiziologia* într-o ramură a mecanicii, să studieze *pasiunile sufletului*, *circulația sângelui*, *nervi* și *inima* etc. În *Tratatul asupra pasiunilor*, Descartes va devia de la poziția dualistă, *însă nu ca filosof, ci ca om de știință, recunoscând că sufletul omului poate realiza o legătură cu fenomenele corporale prin intermediul unei piese aflată undeva în creier – glanda pineală*. Această *glandă pineală* asigură legătura dintre *mișcarea sufletului* și *mișcarea trupului*⁴.

Filosofia carteziană a exercitat o puternică influență asupra cugetării din veacurile următoare, grație faptului că ea a reflectat, într-o formă metodică și prestigioasă, o tendință dominantă în acea epocă – *eliberarea gândirii* de autoritățile tradiționale, atât în filosofie cât și în știință și dreptul gândirii de a funcționa ca *instanță supremă în materie de cunoaștere și adevăr*.

Set By T-D1 (yth_1100ro@yahoo.com)

BIBLIOGRAFIE

1. Rene Descartes, *Reguli utile și clare pentru îndrumarea minții în cercetarea adevărului*, Editura Științifică, București, 1964, p. 7,8.
2. „Această enumerație sau inducție – scrie Descartes – este deci o cercetare atât de precisă și de atentă a tuturor lucrurilor care se referă la o anumită chestiune dată, încât să conchidem din ea cu certitudine și în mod evident că nimic n-a fost emis din nebăgare de seamă” (*Ibidem*, p. 29); vezi și R. Descartes, *Discurs asupra metodei...*, Editura Științifică, București, 1957, pp. 32-35.
3. Rene Descartes, *Oeuvres et Lettres*, Edition Gallimard, Paris, 1953, pp. 551-557; vezi și Titus Raveica, *Istoria filosofiei moderne*, vol. II, ed. Cit., p. 98.
4. Rene Descartes, *op. cit.*, pp. 698-699; Titus Raveica, *op. cit.*, pp. 100-101.

